

NEVELÉS ÉS MŰVELTSÉG

Válogatás Szathmáry Lajos írásaiból

Szerkesztette: Szemenyei Sarolta. Hódmezővásárhely, 1986. 254 oldal

"1931. szeptember elsején leszálltam Mezőváros kisállomásán a vonatról. Kofferemet, könyvládámat és sílécceimet felpakoltam az egyetlen konflisra, s bekocogtam vele a gimnáziumi internátusig. Megmutatták a szobámat: itt foglakni a felügyelő tanár úr. Végigdőltem a matracon. Odakint esteledett. A sétaterről édeskés cigánymuzsika cikornyái kavargtak fel ablakomba. Itt fogom hát eltölteni életemet, eltévedt idegenként ebben az óriás faluban, amelyről az a hír járja, hogy benne nem számít embernek, aki a körtöltésen kívül született. Vajon mit akarhat itt velem a sors... Domb sincs a határban: elajándékoztam hát sítalpaimat hegyvidéki volt diákjaimnak, s ezzel végleg elszakadtam régi világomtól..."

Így érkezett Szathmáry Lajos — négy tanévnyi sárospataki gimnáziumi tanárság után — Hódmezővásárhelyre, ahol azután tevékeny és termékeny másfél évtizedet töltött. Egykori gimnáziumi tanítványai most gyönyörű kiállítású, gazdag tartalmú terjedelmes kötetet adtak ki "Nevelés és műveltség. Válogatás Szathmáry Lajos írásaiból" címmel, amelyben egykori tanáruk különféle írásaiból összegyűjtöttek egy csokorralalót. Az első írás kelte: 1934, az utolsó: 1977. Mintegy fél évszázad húzódik a két évszám között, a közreadott hosszabb-rövidebb írások plasztikusan tükrözik e kiváló pedagógus egyéni életútját éppen úgy, mint Hódmezővásárhely sajátos színekkal teljes korabeli művelődését, de a magyar iskola- és neveléstörténet e fél évszázadát is.

Szathmáry Lajos cikkei, tanulmányai mives, szép írások, távol minden meszterkéltségtől, szakmai zsargon-nehezéktől, élvezetes olvasmányok, a magyar pedagógiai irodalom mintaszerű darabjai.

Mennyire könnyed virtuozitással, szinte a szépíró eleganciájával s a melegszívű pedagógus és "népművelő" mély érzéseivel szól például az a tanulmány, amelyből a bevezetőben idéztünk ("Egy önkéntes ügyvezető emlékeiből"). Olyan egyszerű ez a leírás: így történt minden, ahogyan ez a fáradhatatlan, de kellő energiával és fantáziával megáldott fiatal tanár ott, akkor Hódmezővásárhelyen egy újfajta, modern magyar műveltség kezdeményeit bontogatta,

távoli jövőnek műveltség alapjait szilárdítva. Egyszerű volt? Micsoda ellenfelek, micsoda küzdelem! (Nem véletlen, hogy Szathmáry Lajos e "szerepben" regényhősként is megörökítésre került: Németh László "Égető Eszter"-ében.)

Érdekes, de jellemző a tárgya a legelső, itt közölt tanulmánynak: "A tanár az irodalomban"; benne kortárs magyar és külföldi regények tanár-alakjait vizsgálta, megállapítva: bizony, "az irodalom diagnózisa szomorú", nem ok nélkül fest elriasztó képet az irodalom a tanárokról. Jól látható a kötetből: a szerző érdeklődését már ekkor, a 30-as években megragadta a tanár mint sajátos funkciót betöltő pedagógus alakja. Tovább lapozva: a "Tanári közszellem mint pedagógiai tényező" s "A tanár szakképzettsége, pedagógiai felkészültsége és általános műveltsége" című tanulmányai 1936-ban jelentek meg a Protestáns Tanügyi Szemlében. De ugyanehhez a témához tért vissza 1972-ben, amikor "Tanári szabadság. Emlékezés és példa" címmel értekezett a 20. század oly sokszor emlegetett, oly sokféleképpen értelmezett, oly gyakran félreértett és eltorzított igényéről: a pedagógus szabadságáról. Mélyen elgondolkodtató e dolgozat summázata: "Miben áll a tanár pedagógiai szabadsága? Abban, hogy felszabadítja a tanárban a paragrafusokra átháríthatatlan személyes felelősség erőit, de úgy, hogy azért a paragrafusoknak is elég tétetik. Mert a szeretet áradása gazdagabb, elférnek benne a paragrafusok is."

Tallózva a kötetben számos cikket találunk, amely az oktatás egyszerűbb-bonyolultabb konkrét gyakorlati kérdéseit fejtegeti. Ilyenek például a "Vakvágányon" (1937), "Az elemi és a középiskolai oktatás kapcsolódása" (1938), "Az érettségi reformjához" (1938), "Keret és tartalom" (1940), "A kollégium egysége" (1944), "Nevelés az irodalom olvasására" (1961). Hangsúlyval állapítja meg ez utóbbi nagyszabású tanulmányában a szerző: "Az irodalom alakító hatású tanításának a módszeres kérdései különösen nálunk, a szocialista pedagógiában jelentősek. A mi művelődési politikánk célkitűzései elsősorban társadalomformáló célzatúak, s ez azt jelenti, hogy egész irodalomtanításunk annyit ér, amennyit emberalakító hatásával a latba nyom."

*

S a kötet hiteles dokumentumokkal idézi elének Szathmáry Lajos egyik legjelentősebb alkotását: a Cseresnyést, vagyis a hódmezővásárhelyi Tanyai Tanulók Otthonát (amelyre Németh László ráhagyományozta "Cseresnyéskert" című színdarabjának honoráriumát, innen a közbeszédbeni neve: Cseresnyés). A maga szerepét szerényen háttérben hagyva így számolt be erről 1941-ben az "Otthon" című hódmezővásárhelyi lapban: "A hódmezővásárhelyi református egyház még 1938-ban megalapította a Tanyai Tanulók Otthonát, amelyben azok a gimnázium-

ziumi tanulók nyernek kiképzést, de egyben családias otthont is, akik a tanyavilág messzi tájairól nem tudnának bejárni az anyaiskolába, nagyon szegények, de olyan tehetségesek, hogy kitanulásuk nemzeti érdek. Az Otthonban már 14 kis gimnazista végzi az alsó három osztályt, mégpedig jelesen, a hozzájuk fűzött reményeknek tehát teljes mértékben megfelelnek."

De 1941 decemberében írt cikkében már a továbbfejlesztés elképzeléseiről is beszámolt: "A tervek szerint hamarosan kerülnek közibük jobbmódú szülők gyermekei is, de szintén csak igen tehetségesek, akiknek többletdíja a szegényebbek köztartási díjhiányait fedezi. Magasabb értelemben vett jóvátétel, társadalmi kiegyenlítődség, népi értelemben magyarabb vezetőréteg kitermelése, színvonalasabb tanulási lehetőség a külön otthonban, külön tanulmányi vezetés mellett, mindamelllett bő alkalom az átlaggal való közösségérzet kialakulására a délelőtti gimnáziumi osztályokban: mindez valóban a Kitűnők Iskolájává teszi a hódmezővásárhelyi Tanyai Tanulók Otthonát..."

"A magyar érték sárban heverő aránya" nem hagyta nyugodni Szathmáry Lajost, ez a közölt cikkekben is jól tükröződik. 1938-ban írta a "Kiselejtezés és kiválogatás", "A tanyavilág tehetségei", "A tanyavilág értékeinek kiválogatása" című cikkeit. Az 1939-ben készült "Alföldi gimnáziumaink sorsa" című tanulmányban a magyar műveltség legszélesebb távlataiba állítja ezt az égető aktuális problémát, a parasztság művelődését: "Minden lehető meg kell tennünk, hogy talajtalannak látszó kis tanulólétszámú gimnáziumaink megteljenek a tiszántúli parasztság szellemi elitjének soraival, ez az igen értékes réteg ismét méltó hivatáshoz jusson. Ehhez azonban két dolog szükséges: megfelelő szellemű parasztinternátusok felállítása és gimnáziumainkban megfelelő tanári szellem kialakítása." Ez ugyanis "nem pusztá iskolamentés, nem is csak ilyen szempontból elhanyagolt parasztrétegeink érdekében cselekedett karitatív jótétemény, hanem a legmagasabb értelemben vett magyar ügyben kifejtett nemzetpolitika".

Érzékenyen reagált Szathmáry Lajos az 1940-es évek nagy vihart kavart újszerű pedagógiai kezdeményezésére, a Zilahy Lajos által eltervezett Kitűnők Iskolája ötletére. 1940-ben jelentek meg ezek az írások: "Kitűnők Iskolája a magunk módján", "A Kitűnők Iskolájának kérdéséhez", 1941-ben "A Kitűnők Iskolája", természetesen mindig és mindenütt a parasztság, a tanyavilág elrejtett és felszínre hozandó kitűnőségeit tartva szemé előtt. Sajátos egyéni hangú reflexió e témakör visszfényeként "A Zilahy-ügy margójára" című 1942-ben írt cikk is.

Szathmáry Lajos pápai tanárságának rövid intermezzójára egy 1942-ben elmondott ünnepi beszéd — "Jókai és Petőfi Pápan" — emlékeztet a kötetben,

hogy azután annál részletesebben idézze fel azokat az éveket, már a felszabadulás után, amelyeket a szerző mint a "szabadművelés" egyik országos vezetője töltött, fontos irányító poszton. Változatos tartalmú cikkek sokaságát írta 1947-ben, 1948-ban a szabadművelés országos lapjába, az Új Szántásba. "Az ősszel megjelent 5000/1946. számú kultuszminiszteri rendelet rendet teremt a régi vágású szabadoktatási bozótban az úgynevezett szabadiskolák jogi alapjának megteremtésével, egyszersmind azonban fel is szabadítja a hallgatókban a szabadon művelődni vágyó embert a szervezők cél-elgondolásai alól, amikor a szabadiskolák munkatervéül a test és lélekember teljes körű művészeti, tudományos és társadalmi nevelését írja elő, s a hallgatót az egyetemes kultúrában való tájékozódásra, de egyben képességeinek szakismeretekben való feloldására is alkalmassá teszi" — írta 1947-ben megjelent "Szabadiskolák" című cikkében. De érdekes a folytatás is: "Kereken 200 szabadiskola szervezkedett meg erre a télre az ország minden részében és kérte működéséhez a VKM engedélyezését. A nagy számok törvénye érvényesül itt is. A szabadiskolák arányosan alakultak alsó-, közép-, illetve felsőfokon. A kereken 30 felsőfokú (népfőiskola, munkásfőiskola, szabadakadémia) mellett 50 középfokú (munkásliceum, parasztkollégium) és 120 alsófokú szabadiskola indult meg" 1946/47 telén.

A széles körű, termékeny népművelés lebegett Szathmáry Lajos szemei előtt, amikor papírra vetette a népkönyvtárakról, a Magyarországi Munkásdal-egyletek Szövetségéről, a szabadiskolák bizonyítványairól, a zeneiskolákról szóló cikkeit, könyvismertetéseit (például Lukács György, Rónay György, Márai Sándor, Huxley műveiről) az Új Szántás hasábjain.

S lassan-lassan elérkezett az az idő, a generációk tovahaladásának természetes rendje szerint, szükségessé is vált, hogy Szathmáry tanár úr felidézze megélt emlékeit, küzdelmeit, alkotásait, emlékeztetőül, tanulságul azok számára, akik ezeket az 1930-as, 1940-es évek már csak az iskolai történelemkönyvekből ismerték meg (az iskolai történelemkönyvek ekkoriban gyakran változó felfogása szerint).

Szívet melengető hiteles kordokumentum a "Néhány adalék a Cseresnyés Kollégium megalakulásának történetéhez" című visszaemlékezés, amely 1963-ban jelent meg. Azután az "Iskola és város. Egy decennium a gimnázium történetéből. 1931—1941" 1970-ből.

"1933-ban megtört a jég. Kodály Zoltán születésének ötvenedik évfordulója ürügyén előadja a diákság a Fekete Sas színpadán a város nagyközönsége részére a Hány János című daljátékot, művészi szintre emelt népdalaival, a népi képzeletet megelevenítő figuráival. Kodály Zoltán maga is a színpadra

lépett, s úgy nyilatkozott, hogy ő is így képzelte el művének és a belőle szóló mondanivalónak a népszerűsítését. Egy más alkalommal Csépe tanár úrék kvartettje Kodály II. vonósnyegyesét vitte nyilvánosság elé, Tóth Lajos katolikus vegyeskara pedig a hatalmas Mátrai képek című népdalcsokorral igyekezett áttörni a város bélacigányos idegenkedését a valódi népi zenétől." Ez az idézet a "Néprajz és népi mozgalom a hódmezővásárhelyi református Bethlen Gábor Gimnáziumban a harmincas években" című, 1970-ben készült előadásból való. Ezt követte 1976-ban a "Népfőiskola Vásárhelyen" című, az 1940-es évek népfőiskolai hőskorára emlékező, hangulatos-vitatkozó írás.

S a kötetet a nagyszabású összefoglalás zárja: az 1977-ben közreadott "A szabad művelődés korszaka (1945–1949)" című igen jelentős, forrásokat feltáró és megvilágító, a koronatanú bizonyosságaival hitelesített alapos művelődéstörténeti tanulmány, a sikerek és kudarcok részletes, lelkiismeretes elemzésével, elgondolkoztató meditációval, frissítő reflexióval.

x

Divatos téma napjaink pedagógiai szakirodalmában — külföldi analógiák alapján — a pedagógus-szerep vizsgálata. Az 1903-ban született Szathmáry Lajos egész életében pedagógus volt, a gyakorlati "mély"-pedagógia számos színterén, ahová csak jó sorsa — s tehetsége, szakmai kiválósága, de főként határtalan embersége — állította. Csakhogy ő sehol sem játszott szerepet, "pedagógus-szerepet", nem öltözködött ő különféle szerep-kosztümökbe; nem, ő mindig magát adta, szívét-lelkét, egész emberségét, ő élte a pedagógiát, az ő teljes élete maga a nevelés. Tartalmas, gazdag, értelmes és hatékony pedagógus-élet az övé, ma is tevékeny és produktív, élete nyolcvanas éveiben.

Ezt tükrözi ennek a kötetnek minden tanulmánya, minden lapja, de ugyanakkor tanítványainak hálóját és köszönetét is (akik hangját Imre Mihály közvetítette a szárnyaló előszóban). Sok-sok tanulsággal szolgál ez a kötet a mai olvasóknak, a mai pályatársaknak, akármelyik generációba tartozzanak is.

Mészáros István